

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 1.
LXII. ÉVFOLYAM SZÁM

Vadas András
Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás
a középkori Magyarországon

Katona Csaba
Bulgária belépése az első világháborúba
a magyar sajtó tükrében

Turbucz Dávid
Horthy Miklós a világ körül

Az 1526-os mohácsi csata helye
Varga Szabolcs, Pap Norbert, Gyenizse Péter,
Kitanics Máté, Szalai Gábor, Sudár Balázs,
B.Szabó János és Máté Gábor írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@btk.mta.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2020-as évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Vadas András** • Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás a középkori Magyarországon 5
- Turbucz Dávid** • Horthy Miklós a világ körül. Világ körüli út a Saida fedélzetén, 1892–1894 19
- Katona Csaba** • Bulgária belépése az első világháborúba a magyar sajtó tükrében 31
- AZ 1526-OS MOHÁCSI CSATA HELYE**
- Varga Szabolcs** • Megjegyzések II. Lajos király halálához 57
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • II. Lajos halálának helye 73
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői 111
- Sudár Balázs** • Földvár falu a török korban 153
- B. Szabó János** • Sem nem Majs, sem nem Sátorhely. Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához 169
- Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Szalai Gábor** • Reflexiók B. Szabó János „Egy Mátyás-kori oklevél...” és „Sem nem Majs, sem nem Sátorhely” című tanulmányaiban vázolt koncepciójára 179
- B. Szabó János – Máté Gábor** • Észrevételek a történeti források interpretációs lehetőségeiről és az interpretáció határaitól a mohácsi csatamező új földrajzi kutatása kapcsán 189
- MEGEMLÉKEZÉS**
- Gyarmati György** • Ormos Mária (1930–2019) 203
- Erdélyi Gabriella** • Péter Katalin (1937–2020) 207

TANULMÁNYOK

FOLYÓMEDER-DINAMIKA ÉS BIRTOKHATÁR-VÁLTOZÁS A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

VADAS ANDRÁS

RIVER-BED DYNAMICS AND CHANGING ESTATE BORDERS
IN MEDIEVAL HUNGARY

Medieval estate boundaries generally followed natural borders, frequently running along hills, ditches, or forests. In order to fix them clearly, border marks were erected, earth piled up, trees marked with a sign, or other means of marking the border were used. Among all these natural borders, rivers seem at first sight to constitute the most constant topographical element. Yet if one looks at antique or medieval legal collections or summaries of customary law, the picture looks much more ambiguous. Estate borders connected to waterways frequently led to legal disputes. Exploring the practice mirrored by the late medieval Hungarian source material, the paper seeks to answer the question of whether the property right of a given landed estate changed when the course of a waterway that served as estate boundary changed, with a piece of land so to say floated from one bank of the river to the other.

Keywords: *Tripartitum*, water rights, customary law, estate borders, legal history

„E folyó [Tevere] körbeveszi azt a csodás hegyet, melyen Perugia városa terül el, s hosszan folyik annak területén, miközben síkságok, dombok és más tájak övezik. Ezek a területek sűrűn lakottak, sok és szépen díszített házat, és gazdagon termő és pompás gyümölcsös-kertet látni erre. Így, amikor visszavonultam a tanítástól, hogy pihenjek, s egy villába utaztam, amely a Tevere felett Perugia közelében feküdt, magával ragadtak a Tevere kanyarulatai, hordaléka, a folyóban születő szigetek, bámultam a folyómeder változásait és sok megválaszolatlan kérdés ötlött fel bennem, amelyek ebből adódnak.”¹

Vadas András, PhD, egyetemi adjunktus, ELTE BTK, Történelmi Intézet, Középkori Történelmi Tanszék. A kutatás a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával valósult meg. Ezúton köszönöm Péterfi Bencének és Tringli Istvánnak a tanulmány egy korábbi változatához fűzött megjegyzéseit.

- ¹ Bartolus de Saxoferrato: *Tractatus de fluminibus seu Tyberiadis*. Ed. Guido Astuti. Torino, 1964. 2. [Reprint. Eredeti: Bartolus de Saxoferrato: *Tractatus de fluminibus seu Tyberiadis*. Bononiae, 1576.] Lásd Bartolus e munkájára Helmut G. Walther: Wasser in Stadt und Contado. Perugias Sorge um Wasser und der Flußstraktat Tyberiadis des Perusiner Juristen Bartolus von Sassoferrato. In: *Mensch und Natur im Mittelalter*. I-II. Hrsg. Albert Zimmermann – Andreas Speer. Berlin, 1991. (Miscellanea Mediaevalia 21) II. 882–897.; Carla Frova: Le traité de fluminibus de Bartolo da Sassoferrato (1355). *Médiévalia* 18 (1999) 81–89.; Osvaldo Cavallar: River of law. Bartolus's Tiberiadis (De alluvione). In: *A Renaissance of Conflicts. Visions and Revisions of Law and Society in Italy and Spain*. Ed. John A. Marino – Thomas Kuehn. Toronto, 2004. 31–129.

A 14. század egyik legünnepeltebb jogtudósa, a perugiai egyetem talán legnagyobb hatású professzora, Bartolo da Sassoferrato egy Perugia környéki faluban töltött rövidebb időt valamikor 1355-ben. Ahogyan a villába tartva a dombokról a völgyben kanyargó Teverére nézett, elmerengett, hogy vajon mi történik, ha egy folyó szigetet hoz létre a medrében, illetve ha a folyását megváltoztatva részben új mederben kezd el kanyarogni. Vajon kihez tartoznak az egyik part egyre újabban és újabban nyert földterületei? Bár először hóborstosnak vélte, hogy hasonlókon gondolkodott, a pihenésének első éjjelén egy férfi jelent meg álmában, aki határozottan kérte a gondolatok papírra vetését. Bár e rövid anekdota magától Bartolótól származik – a *Tractatus de fluminibus seu Tyberiadis* vagy gyakrabban egyszerűen *Tyberiadis* címen hivatkozott munkájának prológusa tartalmazza –, nem valószínű, hogy a jelentékeny terjedelmű mű megszületése e néhány hetes időszakhoz kötődik. Bár a kutatás a megírás körülményeinek meglepően nagy jelentőséget tulajdonít, jelen írás szempontjából sokkal fontosabb a tény, hogy megszületett e munka. A három részre tagolódo *Tyberiadis* alapvetően két kérdéssel foglalkozik. Kinek a tulajdona egy új, a folyóból kiemelkedő sziget, illetve hogy a meder áthelyeződése révén átalakuló birtokhatárokat hogyan kell megállapítani. Az értekezés értékét növeli, hogy egy egészen sajátos módszert használ Bartolo, ötvözi a jogot és a geometriát, és számos magyarázó matematikai ábrával támasztja alá érvelését, és mutatja be módszeresen azt, hogy az újonnan a birtokhoz sodródó földeket miként kell felosztani.²

A tény, hogy egy ekkorra ünnepelt jogász hasonló munka megírására adja a fejét, alighanem azt mutatja, hogy e kérdés nem olyan jelentéktelen, mint ahogyan az talán elsőre tűnik. Mennyiben lehetett Bartolo felvetése teoretikus? Mennyiben lehetett valóban újra és újra felmerülő probléma a középkorban a folyómedrek futásának megváltozása, s ehhez kapcsolódóan a birtokhatárok átalakulása? A következőkben e problémákra igyekszünk választ adni elsősorban a középkori magyar forrásanyagra támaszkodva.

Folyómeder-változások a történeti korokban – források, kutatási irányok

Bartolo munkája, bár igen részletesen rendelkezik egy adott birtokhoz kapcsolódó földekről, éppen a középkori magyar gyakorlat alapján leggyakoribb probléma valódi értelmezésétől eltekint. Az itáliai jogász, mint utaltunk rá, két kérdéssel foglalkozik részletesen, az egyik, hogy egy nagyobb folyó hordalékaiból felépülő sziget kinek a tulajdonát képezi. Itt alapvetően a geometria szabályait érvényesítve a sziget hosszanti felosztásának igazságos, azaz a szigethez közelebbi part tulajdonviszonyait leképező felosztása mellett érvel. A másik kérdés, amelyet részletesen taglal Bartolo, az újonnan a birtokokhoz kapcsolódó földek tulajdonlása. Ezen fejezetekben a jogász a folyó hordaléka által a partokhoz fokozatosan, hosszú évek alatt hozzáadódó földekről rendelkezik. Az akkréciónak

² Ez utóbbi jelentőségére lásd főleg Cavallar: *River of law*. Kiadja a szöveg egy részének autográf kéziratát, és a hozzá tartozó ábrákat is.

eredménye – ez esetben az újonnan kiemelkedett földterület – a római jogban, és ennek megfelelően Bartolo értelmezése szerint is, magától értetődően azt illeti, akinek a földje azt határolja. Ez nemcsak folyók esetében jelentett hivatkozási alapot, hanem a tengerek partvonal-változásainak esetében is így volt. Az akkréciónak ugyanakkor a középkori Magyar Királyságban – és alighanem máshol sem Európában – nem ez volt a legjellemzőbb következménye, hanem az általában avulciónak nevezett jelenség. Ez utóbbi során az adott vízfolyás egészében új medret keres magának, nagyobb földdarabot szakítva el egy birtoktól, egyszersmind hozzákapcsolva azt egy másik birtoktesthez.³ E problémát illetően nem alkot egyértelmű véleményt Bartolo, pedig különösen a kisebb vízfolyások esetében ez egy rendre visszatérő problémának tűnik.

A római jog ugyanakkor nem hallgat a kérdésben, a *Digesták* több helyütt utal a kérdésre. A gyűjtemény, míg a hosszú távú partépülés esetében a partvonalak megváltozása mellett foglal állást, addig a vizek gyors mederváltozásai általi birtokhatár-változást nem fogadja el. Ugyanakkor a helyzet ennél valamivel bonyolultabb, hiszen mindezt máshogyan ítéli meg, ha e gyors mederváltozás tartósnak bizonyul – vagyis ha fák gyökeret vernek az adott helyen.⁴ Miután hasonló jelenségekre bőven találunk példát – és ennek megfelelően periratokat – a kora középkortól kezdve, a kutatást több irányból is régóta foglalkoztatja a kérdés. Kezdetben a történészek főként lokális szinten vizsgáltak hasonló eseteket, s egy-egy emblematisz hidrológiai változás kapott csak nagyobb figyelmet. Ezek közé tartozik például a 18. századtól kezdve általában *Rotta della Cuccán* nevezett eseménysor. Alapja a Paulus Diaconus által írott, *A longobárdok története* egy fejezete, amelyben a történetíró beszámol az 589-es esztendő árvizeiről. Mint megjegyzi, igen jelentős árvizek pusztítottak Itália több folyóján is ez évben,⁵ melyek közül az Adige árvize volt a legfenyegetőbb. A modern kori történetírás szerint ez az árvíz teljesen elmocsarasította a Pó és az Adige deltájának szélesebb környezetét, alapvetően változtatva meg a venetói birtokviszonyokat és tájképet. Ezt a koncepciót az elmúlt évtizedekben éles kritikák érték, s alapvetően ma inkább egy hosszan tartó folyamatnak tudja be a történetírás a változások

³ Joseph L. Sax: The Accretion/Avulsion Puzzle. Its Past Revealed, Its Future Proposed. *Tulane Environmental Law Journal* 23 (2010) 305–367.

⁴ Leginkább: „Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit et meo praedio attulerit, palam est eam tuam permanere. plane si longiore tempore fundo meo haeserit arboresque, quas secum traxerit, in meum fundum radices egerint, ex eo tempore videtur meo fundo adquisita esse.” *Digesták* 41.1.7.2. Lásd még (a folyómeder-változások nem egészen azonos megítélésével) *Digesták* 43.12–13.

⁵ „Eo tempore fuit aquae diluvium in finibus Veneciarum et Liguriae seu ceteris regionibus Italiae, quale post Noe tempore creditur non fuisse. Factae sunt lavinae possessionum seu villarum hominumque pariter et animantium magnus interitus. Destructa sunt itinera, dissipatae viae, tantum tuncque Atesis fluvius excrevit, ut circa basilicam Beati Zenonis martyris, quae extra Veronensis urbis muros sita est, usque ad superiores fenestras aqua pertingeret [...] Urbis quoque eiusdem Veronensis muri ex parte aliqua eadem sunt inundatione subrutit...” Paulus Diaconus: *Historia Langobardorum*. [I–VI.] III. 23. [Mérvadó kiadása: Paulus: *Historia langobardorum*. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores Rerum Germanicarum*. XLVIII. Ed. Georg Waitz. Hannover, 1878. 127–128. Magyar fordítását lásd Paulus Diaconus: *A longobárdok története (Historia Langobardorum)*. Ford., életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta Gombos F. Albin. Brassó, 1901. (Középkori krónikások 1) 144–145. Újabb kiadása: Paulus Diaconus: *A longobárdok története*. Közread. Galamb György. Budapest, 2012.]

kat, amelynek során a római adminisztráció által fenntartott csatornarendszert a longobárdok részben szándékosan – a ravennai exarchátus elleni védekezést megkönnyítendő – elhanyagolták, elmocsarasítva a területet.⁶ Néhány, az itáliaihoz hasonló léptékű esetet ismerünk Németalföld térségéből is, amely már viszonylag régen felkeltette a történészek érdeklődését. Ezek ugyanakkor általában nem egy-egy birtok határának megváltozásával jártak, hanem a tengerpartok vonalának teljes átalakulásával. Nem véletlen, hogy Bartolo fent idézett munkája is többször kitér a tengerben létrejött új szigetek tulajdonjogának kérdésére. Akár Németalföldön, akár az Adria-tenger nyugati partvidékén ez időről időre jelentkezhetett problémaként.⁷

Hasonló folyamatok ugyanakkor nem korlátozódnak a sekély tengerek parti területeire, hanem folyóvizek mentén is előfordulnak, ahogyan arra már a *Digesták* is utalt. A kutatás ezekkel ugyanakkor viszonylag későn, a 20. század végén kezdett el szisztematikusan, és nem egy-egy eset szintjén foglalkozni. A történeti kutatás mellett az elmúlt évtizedekben a természettudósok (geomorfológusok, hidrológusok, geofizikusok stb.) megjelenése nyitott új kutatási lehetőségeket a történeti korok folyómeder-változásainak kimutatásában. A hasonló vizsgálatok Nyugat-Európában már jelentős eredményeket hoztak,⁸ de az elmúlt évtizedben a magyarországi folyómeder-változások interdiszciplináris kutatása is előtérbe került. Külön írások vizsgálták a Duna-⁹ a Tisza-¹⁰ vagy éppen a Dráva-völgy¹¹ hasonló változásait. Ezek közül több geomorfológiai, írott, térképi adatokat és régészeti eredményeket is felhasznált. Többségük azonban inkább a jelentékenyebb folyók mentén történt mederváltozások kimutatására tett kísérletet. A nagyobb vízfolyások

⁶ A témáról a legrészletesebben eddig, lásd Paolo Squatriti: *The Floods of 589 and Climate Change at the Beginning of the Middle Ages. An Italian Microhistory. Speculum* 85 (2010) 799–826. (A korábbi irodalom mintaszerű kritikájával.)

⁷ Pl. Maarten G. Kleinhans – Henk J. T. Weerts – Kim M. Cohen: *Avulsion in Action. Reconstruction and Modelling Sedimentation Pace and Upstream Flood Water Levels Following a Medieval Tidal-River Diversion Catastrophe (Biesbosch, The Netherlands, 1421–1750 AD). Geomorphology* 118 (2010) 65–79.

⁸ *Landscapes or Seascapes? The History of the Coastal Environment in the North Sea Area Reconsidered.* Ed. Erik Thoen et al. Turnhout, 2013. (Comparative Rural History of the North Sea Area 13.) Különösen Tim Soens: *The Origins of the Western Scheldt. Environmental Transformation, Storm Surges and Human Agency in the Flemish Coastal Plain (1250–1600).* In: uo. 287–312. Lásd még Winfried Trusen: „Insula in flumine nata.” *Ein kanonischer Zivilprozeß aus den Jahren 1357 bis 1363/64 um eine Insel im Mittelrhein. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 68 (1982) 294–338.

⁹ Pl. Peter Pišút: *Príspevok historických máp k rekonštrukcii vývoja Dunaja na uhorsko-rakúskej hranici (16.–19. storočie)* In: *Historické mapy.* Ed. Ján Pravda. Bratislava, 2005. 167–181.; Peter Pišút – Timár Gábor: *A csallóközi [Žitný ostrov] Duna-szakasz folyódinamikai változásai a középkortól napjainkig.* In: *Környezettörténet. Az utóbbi 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében.* Szerk. Kázmér Miklós. Bp., 2009. 59–74.; Vö. Balázs Székely: *Rediscovering the Old Treasures of Cartography – What an Almost 500-year-old Map Can Tell to a Geoscientist. Acta Geodaetica et Geophysica Hungarica* 44 (2009) 3–16.

¹⁰ Pl. Gábor Timár – Pál Sümegi – Ferenc Horváth: *Late Quaternary Dynamics of the Tisza River. Evidence of Climatic and Tectonic Controls. Tectonophysics* 410 (2005) 97–110.

¹¹ *“Per sylvam et per lacus nimios”. The Medieval and Ottoman Period in Southern Transdanubia, Southwest Hungary. The Contribution of the Natural Sciences.* Ed. Gyöngyi Kovács – Csilla Zatykó. Bp., 2016. Főleg István Viczián: *Geomorphological research in and around Berzence, on the Border of the Drava Valley and Inner Somogy Microregion, Hungary.* In: uo. 75–91.

medermódosulásainak vizsgálatánál jóval csekélyebb figyelem jutott a nyugat-európai – vagy éppen a Kárpát-medencei – kisebb vízfolyások, patakok hasonló mederváltozásainak, annak ellenére, hogy viszonylag jelentős írott forrásanyag áll rendelkezésre a kérdés vizsgálatához. Ennek legfőbb oka az, hogy sok esetben a vízfolyások egyben a határt is jelentették különböző birtoktestek között. A hazai okleveles anyagban nagy számban találhatóak határjáró oklevelek,¹² ezek számos esetben utalnak részben természetes, részben mesterséges módon létrejött folyómeder-változásokra.

A hazai szakirodalomban, ha csak kevés esetben is, de felbukkan a probléma. A kérdésre egy-két 19. századi említést követően először Degré Alajos hívta fel a figyelmet 1939-ben kiadott, a középkori halászlé joggal foglalkozó munkájában. Alapvetően rá támaszkodik egy 2001-ben írott tanulmányában Tringli István is, többé-kevésbé elfogadva Degré vonatkozó véleményét.¹³ Az utóbbi tizenöt évben egyedül Kiss Andrea doktori értekezése, majd az ez alapján készült monográfiája járult hozzá a kérdéskör kutatásához. Ő az árvizek tájálalakító hatásaival kapcsolatban gyűjtött össze több, alább is említendő esetet, ugyanakkor dolgozata szempontjából a jelenség részletesebb tárgyalása nem volt elsődleges.¹⁴ A vonatkozó határviták előzményeként gyakran említendő árvizek mindenképpen egy fontos aspektust világítanak meg: a különböző határmódosulások minnek voltak a következményei. Ez, mint alább igyekszem rámutatni, az egyik legmeghatározóbb eleme volt a vonatkozó hazai szokásjog ilyen esetekben kialakított állásfoglalásának.

Egy tanulságos 14–15. századi eset: Lubotény és Orló határa

1349-ben Sáros megye egyik birtokosa, Rikalf fia Rikalf panaszt tett a királynak, I. Lajosnak, mely szerint Lubotény [Lubotín, Szlovákia] nevű birtokából egy részt kihalított a Poprád folyó, s míg korábban az elválasztotta az ő birtokát a szomszédos, a király által birtokolt Orló [Orlov, Szlovákia] falutól, a folyó most az ő Lubotény birtokának határán belül folyik.¹⁵ Egyébként sem lehetett zökkenőmentes Lubotény birtoklása, ugyanis Rikalfnak alig negyedszázaddal korábban még I. Károlynak kellett panaszt tennie, hogy a Poprád és a Lubotény folyók melletti földeket Druget Fülöp kényszerítésére örököltették át az itá-

¹² A forrástípusra lásd Péter Szabó: Sources for the Historian of Medieval Woodland. In: *People and Nature in Historical Perspective*. Ed. József Laszlovszky – Péter Szabó. Bp., 2003. (CEU Mediaevalia 5) 268–271. Arányára lásd Péter Szabó: Medieval Trees and Modern Ecology. How to Handle Written Sources. *Medium Aevum Quotidianum* 46 (2002) 12–17.

¹³ Degré Alajos: *Magyar halászlé jog a középkorban*. Bp., 1939. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriuma Illés József Szemináriumának kiadványai 5) 138–140.; Tringli István: A magyar szokásjog a malomépítésről. In: *Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. Bp.–Piliscsaba, 2001. (Analecta Mediaevalia 1) 261–263.

¹⁴ Andrea Kiss: *Floods and Long-Term Water-Level Changes in Medieval Hungary*. Cham, 2019. (Springer Water) passim.

¹⁵ Az ügyre lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Diplomatikai Levéltár (= DL) 68 894. (Regesztája: *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. I–XL. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged, 1990–2018. [= AOKlt] XXXIII. 254–255. 504. sz., 335–336. 684. sz.), illetve MNL OL DL 68 895. (AOKlt XXXIII. 255. 505. sz., 364. 745. sz.)

liai eredetű család számára, de a fenti probléma alighanem a kevéssé várt nehézségek közé tartozott.¹⁶ Lajos a folyómeder-változásra vonatkozó panaszra válaszul meghagyta Sáros megyének, hogy vizsgálják ki az ügyet. A vizsgálatot egy Sáros megyei szolgabíró, bizonyos Tivadar és egy megyei kiküldött, Sükösd fia Jakab végezte.¹⁷ Ennek során kikérdezték mind a környékbeli nemességet, mind a parasztságot, főképp a két érintett település, valamint a közeli Palocsa [Plaveč, Szlovákia] és Gerlavágása településekről. A vizsgálat arra jutott, hogy Rikalfnak igaza volt, azaz a Poprád folyó valóban megváltoztatta medrét az idők során, földeket szakítva el ezzel tőle. Jelen vizsgálat szempontjából fontos, hogy a mederváltozást természetes folyamatnak, az áradásoknak tulajdonítják.

Az ügy rendezéséről nem tudunk meg semmit, Rikalf igazának megállapításán túl. A későbbi oklevelek alapján úgy tűnik, ekkor nem került pont az ügy végére, tíz évvel később, 1359-ben ugyanis ismét előkerült a kérdés. Az ekkor az ügyben keletkezett oklevelek alapján viszonylag biztosnak tűnik, hogy bár a fenti vizsgálat arra jutott, hogy valóban megváltoztatta medrét a Poprád, és valóban elszakított egy részt a Lubotény faluhoz tartozó földekből, a következő tíz évben mégis az orlóiak használták azt. Ez olyan szempontból lehet meglepő, hogy Rikalf 1349. évi panaszja nyilván arra irányult, hogy e birtokrészt újból használhassa. 1359. április 24-én kiadott diplomájában Nagy Lajos az elcsatolt birtokrészt Rikalf fia Rikalf és Rikalf fia László fia Péter panaszára végül visszaadta. Ami jelen dolgozat szempontjából kiemelten fontos, hogy a kérdéses terület visszaadásának okaként nem a terület jogos birtoklására hivatkozott, hanem a család érdemeire.¹⁸ Ezen oklevél kitért a mederváltozás természetes okára, azt a Poprád gyors folyásának tulajdonította. A király parancsának megfelelően meg is történt a birtokrészbe való beiktatás a szepesi káptalan kiküldötte és egy királyi ember előtt. Ahogyan a határjárásban is megjelent, a mezsgye egy szakasza a Poprád régi folyása volt. A birtokrészrel kapcsolatos vitáknak még ekkor sem lett vége. 1405-ben Garai Miklós nádor előtt Abaúj és Sáros megyék Kassán tartott közgyűlésén esküt kellett tennie utóbbi megye embereinek, hogy a kérdéses terület mindig is Lubotényhez tartozott, azaz Rikalf leszármazottainak jogos jussa.¹⁹

Az eseménysor több, megfontolásra érdemes szempontot is felvet. 1349-ben Rikalf minden valószínűség szerint azért akarta bizonyítani, hogy a Poprád megváltoztatta a medrét, hogy a régi meder vonalában maradjon birtokának határa, s ne veszítse el a régi és az új folyóág közti területet. Ez arra utalhat, hogy a korabeli joggyakorlat szerint a folyómeder-változás nem jár automatikus birtokhatár-változással. Az 1359. évi oklevelek

¹⁶ 1324. április 10. MNL OL DL 68 795. Lásd Zsoldos Attila: Hűség oligarchák. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr, 2012. 347.

¹⁷ A korabeli sárosi szolgabírókra, köztük Tivadarra lásd Kádas István: Sárosi „reform” Miklós fia Miklós ispánosága idején (1374–1380)? In: *Micae mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Fábíán Laura et al. Bp., 2016. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 9) 135.

¹⁸ MNL OL DL 68 916–68 917.

¹⁹ MNL OL DL 68 950. (Regesztája: *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XIII. Szerk. Mályusz Elemér et al. Bp., 1951–2017. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.] [= ZsO] II/1. 641. 5091. sz.)

alapján azonban nem gondolhatunk erre, mivel a birtokrész visszaiktatásának okaként nem ezt, hanem a család érdemeit jelölték meg. Ennek ellenére a tény, hogy éppen ezen földdarabról rendelkezett az uralkodó, bizonyosan összefüggésben áll annak korábbi tulajdonlásával. A látszólag kissé ellentmondásban lévő oklevelek fényében nem érdektelen megvizsgálni, hogy hasonló esetekre volt-e valamilyen elfogadott szokásjog a középkori Magyarországon.

Folyómeder-változások és birtokhatárok – létezik-e középkori magyar jogszokás?

Tringli István fent hivatkozott, 2001-ben megjelent tanulmányában a folyómeder-változás okozta határmódosulások kérdését jelentéktelen problémaként értékeli, különösen az általa feldolgozott malmokhoz kapcsolódó vízhasználati perekhez képest. Ez nem is lehet kérdés, míg az előbbi esetről alig egy tucatot ismer a szakirodalom, addig utóbbiak számszámra vannak jelen az okleveles anyagban a 13. századtól kezdődően, számos kiadott oklevél is megőrzött hasonlókat, s feldolgozások is érintették a kérdést.²⁰ A középkori Magyar Királyságban, különösen a 13–14. századtól, amikor nagyobb számban találunk malmokat szerte az országban,²¹ fontosabb kérdés lehetett, hogy a malmok építése körül milyen normák merülnek fel. Ezt jól illusztrálja a fent idézett eseménysor is, hiszen úgy tűnik, a középkori ügyben érintett felek számára egyáltalán nem egyértelmű, hogy mi történik egy, a víz által elcsatolt földbirtok tulajdonjogával. Ezzel szemben a malmokkal kapcsolatos vízhasználati perek esetén már az Anjou-kortól kezdve többé-kevésbé kialakult szokásokat feltételezhetünk.²²

A Lubotény és Orló falu közötti földterület birtoklásáért folytatott fél évszázados pereskedés tehát vagy a szokások részbeni hiányára, vagy arra enged következtetni, hogy a királyi birtokon élők egészen egyszerűen érvényesíteni tudták akaratukat a meglévő szokás ellenére, és használták az eredetileg nem Orlóhoz tartozó földet. Ugyanakkor az, hogy a magyar jogszokások a hasonló eseteket illetően ekkor talán még nem voltak egészében rögzültek, nem jelenti azt, hogy ez idővel ne változott volna – erre még alább utalunk.

Mint általában, ha a középkori magyar szokásjogot vizsgálja a kutatás, a legkézenfekvőbb forrás Werbőczy István *Hármaskönyve*. A munka meglepő részletességgel foglalkozik a kérdéssel:

²⁰ Lásd például Tringli: A magyar szokásjog; Vadas András: Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül. *Történelmi Szemle* 57 (2015) 619–648. (A korábbi szakirodalom idézésével.)

²¹ Vajda Tamás: Korai bencés apátságaink vízimalmjai: a szerzetesek szerepe a technikai fejlődésben. In: *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Szerk. Somorjai Ádám OSB – Zombori István. Bp., 2016. (METEM Könyvek 85) 25–45.; András Vadas: Technologies on the Road between West and East. The Spread of Water Mills and the Christianization of East Central Europe. In: *The Medieval Networks in East Central Europe. Commerce, Contacts, Communication*. Ed. Balázs Nagy – Felicitas Schmieder – András Vadas. New York – Abdington, 2019. 123–138.

²² Tringli: A magyar szokásjog; Vadas: Terminológiai és tartalmi kérdések.

„Mit kell tartanunk azokról a földekről, melyeket a folyam árja szakasztott el? Továbbá, mivel igen sok városnak, falunak és birtoknak, valamint sok mezővárosnak és pusztának határait és határvonalait folyamok és folyóvizek különítik el, veszik körül és zárják be, az ilyen folyamoknak kiáradása és ereje pedig igen gyakran nagy darab földet, rétet és erdőt elszakít és egy másik, szomszédos város, mezőváros vagy birtok területéhez sodor, és ezt azokkal megnöveli, mert a folyam futása és rohanása a maga rendes folyásából, medréből és útjából igen gyakran más, új mederbe szokott elhajolni és térti; azért némelyek az gondolták és vélték, hogy az ilyen földeknek, réteknek és erdőknek, melyek tudniillik a víz folyásának és útjának vagy medrének változásánál fogva a másik, szomszédos város és mezőváros vagy birtok területéhez estek és szakadtak, azontúl ehhez a városhoz vagy mezővárosához, avagy birtokhoz kell tartozniok és ezt kell illetniök, azt vitatván és állítván, hogy határaikat a folyóvíz folyása és útja és medre szabja meg, a mit nem kell tartanunk.

1. § Mert ilyen módon igen sok család következhetnék be, és a vizeket vagy folyókat rejtkecsatornákon és néha igen csekély árkokon át, vagy gátak állításával és töltések által mindenki olyan helyre vagy mederbe vezethetné le, a milyenbe inkább akarja és ezáltal másnak földeit, erdeit, vagy rétjeit igen könnyen bitorolhatná.

2. § Így tehát ellenkező véleményben kell lennünk [...]”²³

E szöveghelyre a 19. századi történetírás figyelt fel először. Dell’Adami Rezső 1877-ben megjelent munkája már foglalkozik Werbőczy fenti állásfoglalásával. Ő azt hangsúlyozta, hogy a *Hármaskönyv* számos más szöveghelyével szemben ez esetben nem szokásjogi, hanem római jogi alapokkal találkozunk.²⁴ Degré Alajos fél évszázaddal későbbi munkájában alapvetően szintén egyetért azzal, hogy e szakaszok alapja valóban római jogi, és Tringli István már idézett munkája is ezt hangsúlyozza, miközben mind ő, mind pedig Degré arra utal, hogy ezzel Werbőczy tételesen szembement a magyar szokásjoggal.²⁵ Arra már utaltunk, hogy a *Digesták* legrelevánsabb szöveghelye hogyan rendelkezik a kérdéstről. Az ott képviselt jogelv ugyanakkor nem teljesen feleltethető meg azzal, amit Werbőczy e szakasza ír. Bár a *Hármaskönyv* előtt századokkal összeállított *Szász tükör* is több elemében a *Digesták* fenti szakaszához hasonlóan vélekedik a kérdéstről,²⁶ itt sem egészen ugyanaz a gyakorlat érvényesül. Alapvetően mindhárom jogforrás abból indul ki, hogy amennyiben

²³ Werbőczy István *Hármaskönyve. Tripartitum opus juris consuetudinarii inclityi Regni Hungariae*. Ford., bev. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen, jegyz. Márkus Dezső. Bp., 2005. (Magyar Törvénytár/Corpus Juris Hungarici) I/87.

²⁴ Dell’Adami Rezső: *Az anyagi magyar magánjog codifikációja. I. A nemzeti eredet problémája. Külön lenyomat a »Magyar Themis«-ből*. Bp., 1877. 90.

²⁵ Degré: *Magyar halászi jog*; Tringli: *A magyar szokásjog*.

²⁶ „§ 2. Svat so dat water afschevet deme lande, dat hevet die verloren des dat lant is. Bricit it aver enen nien angang, dar mede ne verlüset he sines landes nicht. § 3. Svelk werder sik ok irhevet binnen enem vliete, svelkeme stade he nar is, to dem stade hort die werder; is he vormiddes, he hort to beiden staden. Dat selve dat die agang, of he verdroget.” *Sachsenspiegel Landrecht*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Fontes iuris Germanici antiqui. Nova series Fontes iuris N.S. I.1.* Hrsg. Karl August Eckhardt. Göttingen, 1955. [2. kiad.] II. 56. Magyar fordítása: „§ 2. Amit a víz elmos a földből, azt a föld birtokosa elveszíti. Ha azonban a folyó új medret tör magának, akkor nem veszíti el a földjét. § 3. Ha egy sziget emelkedik ki egy folyóból, ahhoz a parthoz fog tartozni, amelyikhez közelebb van; ha középén keletkezik, akkor mindkét parthoz tartozik.

valamilyen hirtelen változás áll be a mederviszonyokban, az nem jár azonnal a birtokhatárok megváltozásával. Ugyanakkor a *Szász tükör* vonatkozó passzusa – hasonlóan a *Hármas-könyvhöz* – már nem tartalmazza a *Digesták* azon szakaszát, amely a hosszú távúnak bizonyuló változások esetén a határmódosítás mellett foglal állást.

Jelen írás szempontjából érdekesebb, hogy mi volt mégis a szokás Werbőczyt megelőzően. Az oklevelekből kibontakozó kép semmiképpen sem mondható egységesnek. A fent idézett példa is már erre enged következtetni, de a következőkben néhány további eset segítségével igyekszem a problémát kissé árnyalni.

A korábbi szakirodalom csak néhány esetről tudott, valójában néhány tucat ügygel még a középkori forrásanyag kis részének vizsgálata során is találkozhatunk. A különböző regesztagyűjtemények és a nagyobb forráskiadvány-sorozatok több hasonló határperre utalnak. Jelen tanulmány nem vállalkozik ezek szisztematikus összegyűjtésére, csupán néhány eltérő joggyakorlatot mutató vagy más okból releváns esetet gyűjtöttünk egybe. Alapvetően két kérdés bontakozik ki az oklevelek alapján. Az egyik, hogy valóban jár-e határmódosulással a középkori joggyakorlatban egy birtokrész (természetesen) bekövetkező víz általi elszakítása, a másik pedig, hogy a mesterségesen és a természetesen létrejött változásokat hogyan választották el egymástól. Ez utóbbi jelenti a fő kérdést az általunk összegyűjtött hasonló perek közül nem egy alkalommal.

A legkorábbi általam ismert eset, amely utal a középkori szokásokra, egy 1338. évi perirat. Turóci János fia Ivánka Doncs mester zólyomi ispán előtt panasszal élt, miszerint Gele fia Pál prépost és Albert fia Jakab fia Gál között lejátszódott, Gálháza [Galovany, Szlovákia] birtokot érintő birtokcsere sértette az ő érdekeit. Ivánka panasza szerint Pál megszerzett egy, az ő birtokával szomszédos földdarabot. Míg Ivánka szántóföldi műveléssel foglalkozott, addig Pál állatokat tartott. Ivánka szerint ezek kárt tettek a vetésében. Pál ugyanakkor azt állította, hogy Ivánka határjeleket emelt azon földjén, amelyeket magától Doncstól kapott korábban. Ivánka szerint ezeket a határjeleket még Pál emelte, de utóbb a birtokhatárok megváltoztak, mert a Porouathka patak új medret tört magának, egy darabot kihalítva Ivánka birtokrészéből. A per ezen eleme arra utal, hogy a patak mederát-helyeződését egyben a határ változásával is együtt járónak vélték az érintettek.²⁷ A következő évből is van egy hasonló kérdést érintő periratunk, amely nem egészen azonos gyakorlatra utal. 1339-ben, a Gömör megyei Csoltó [Čoltovo, Szlovákia] és Lekenye [Bohúňovo, Szlovákia] földek pontos határát illetően alakult ki nézeteltérés. A két földbirtok határa egy szakaszon bizonyos Hablucapataka nevű vízfolyás volt, egészen annak Sajóba való torkollásáig. A szemben álló felek Csoltói Gallus fia Pál, aki Csoltót bírta, valamint Forgács Miklós fiai, András és Miklós, Lekenye birtokosai voltak. A határvita során mindkét fél úgy vélte, hogy a másik elfoglalt területeket a saját birtokrészéből. A határ módosítása az egyik fél, András szerint úgy történt, hogy Pál mesterségesen helyezte át a patak fő medrét. A környékbeli tanúk azt erősítették meg, hogy a patak az árvizek következté-

Ugyanez érvényes a kiszáradt mederre is.” Eike von Repgow: *A Szász tükör*. [Közread. Blazovich László – Schmidt József.] Szeged, 2005. 192.

²⁷ MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 249 510. Regesztája: AOklt XXII. 12–13. 5. sz.

ben kialakult mederfeltöltődés miatt keresett új medret. Hogy a bizonyítás során elsősorban a határmódosulás okára helyeződik a hangsúly, arra utal, hogy más volt az eljárás mesterséges és természetes mederátrendeződés esetén. Az ügyben eljárók szerint míg előbbi nem, utóbbi határváltozással járt. Annak ellenére, hogy ez esetben természetes mederáthelyeződésről van szó, ennek megfelelően a határnak a földek között meg kellett volna változnia, a vitatott területről azonban az derült ki, hogy az egészében így is a Forgács András által birtokolt terület határán belül van, ennek megfelelően a terület a továbbiakban őt illette meg.²⁸

Ugyanebből és a következő évtizedből ugyanakkor ellentétes joggyakorlatra is van adatunk, azaz amikor a határmódosítást a természetes mederváltozás esetén sem kívánták elfogadni az érintett felek. 1340-ben, a Küküllő megyei Szentmárton és Kóród földek határkijelölése során a határ egy szakaszát a Holt-Küküllő alkotta. Annak érdekében, hogy a határ futását később is rekonstruálni tudják e határszakaszon, a meder száraz részében mindkét érintett birtokos jelenlétében határjeleket emeltek, hogy a vizek kiáradása miatt a medrek eltűnése esetén se lehessenek határviták.²⁹ Ez mindenképpen arra enged következtetni, hogy a természetes határmódosulás után is úgy gondolták – vagy remélték –, az adott földdarab eredeti tulajdonosának kezén maradhat. Ez alighanem annak köszönhető, hogy nem tudták a felek, vajon melyik irányban változhat meg a folyó futása egy árvíz esetén, és így mindketten érdekelték lehettek a status quo fenntartásában.

Utóbbinál is félreérthetlenebb bizonyítékul szolgálhat, az egri püspökség és Ónodi Pál fia István között kialakult, egy 1347. évi oklevélből ismert határper. Az Ónod és Hídvég [Sajóhídvég] közti határ egy szakasza a Sajó folyó medre volt. Az idők során megváltoztak a vízrajzi viszonyok, két szigeten (*duabus angulationibus vulgo Zygeth vocatis*) földeket vetettek művelés alá, illetve halászhelyeket hoztak létre (*loca piscaturarum*) a folyó Ónod felé eső oldalán.³⁰ Ennek következtében a Sajó főmedre Hídvég birtok határain belülre került. A Sajó régi medrét az első katonai felmérés szelvényein nem, de egy 19. század közepén készült kézirat és igen részletes, Ónod határaitól készült térképen azonosítani lehet.³¹ Az egri püspökség saját maga számára akarta iktattatni ezen, 13 márka értékűre becsült területet, de Ónodi Pál fia István tiltakozott ez ellen. Az ügyben Nagymartoni Pál országbíró az utóbbit, tizenhárom nemes társával egyetemben eskütételre kötelezte, azzal, hogy amennyiben a birtokrészre leteszi az esküt Pál fia István, neki, amennyiben nem, a püspökségnek iktassák azt. Miután az eskü megtörtént, megkapta a birtokot, Dörögdi Miklós

²⁸ 1339. szeptember 4. MNL OL DL 102 905. Egy átírásáról (MNL OL DL 58 505.) egy további hiányos átírás készült. Lásd *Anjoukori okmánytár/Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. I–VII. Szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920. [=AOKm] III. 597–598. 394. sz. Regesztája: AOKlt XXIII. 250–251. 529. sz. Lásd még az esetre az árvizekkel kapcsolatban Kiss: *Floods and Long-Term*, 391–392.

²⁹ 1340. január 2. MNL OL DL 11 742. Regesztája: AOKlt XXIV. 9. 2. sz.

³⁰ Nem kivételes, hogy szigetek emelkednek ki a megnövekedett hordaléklerakódás következtében. Utal rá Bartolo – ahogyan arra fent kitértünk –, és a magyar forrásanyagból is ismertek további esetek. Lásd még például MNL OL DL 1687. (Kiadása: AOKm I. 94–95. 87. sz. Regesztája: AOKlt I. 347–348. 719. sz.); MNL OL DL 58 506. (Kiadása: AOKm IV. 10–12. 10. sz. Regesztája: AOKlt XXIV. 72–73. 154. sz.)

³¹ MNL OL S Térképtár 73. (Új szerzeményű térképek, 1701–1940) No. 102. (Szattmári Pál: Borsod megyebeli Ónod m. város és határának szabályozás előtti térképe. 1852). Online elérhető: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkepar/11395/>. (A letöltés ideje: 2016. december 14.)

püspököt pedig 13 márkára büntette követelésének jogtalanságára hivatkozva.³² A határper teljesen egyértelművé teszi, hogy a magyar joggyakorlatban találkozunk olyan esetekkel is, amikor a folyómeder-változás nem járt a birtokviszonyok megváltozásával annak ellenére sem, hogy a fenti példa alkalmával nem kisebb birtokos, mint az egri püspökség próbálta ily módon kiterjeszteni területét.

Az általam gyűjtött félszáz eset egyenkénti elemzése egyrészt szétfeszítené jelen tanulmány kereteit, másrészt a fentiekhez képest kevés újdonsággal szolgálna. Két megjegyzés kívánkozik ide. A 14. század közepi, fent részletezett példák azt mutatják, hogy nincs általánosan elfogadott jogelv, de ez nem egészen igaz. A 14. század második felétől csak alig-alig találunk olyan esetet, amely szerint a természetes folyómeder-módosulás nem járt birtokhatár-változással,³³ az addigi néhány eset ugyanakkor nem mutat egyértelmű képet. Ahogy korábban utaltunk rá, a vízjog más területein is alighanem az Anjou-kor idején rögzültek a már korábban is többé-kevésbé körvonalazható szokások.³⁴ A kialakuló szokás nem jelenti, hogy a hasonló ügyekben nem találunk vonatkozó pereket – alighanem százas nagyságrendekben lehetne összegyűjteni a késő középkori magyar oklevelek szisztematikus vizsgálatával.

Ugyanilyen fontos pont, hogy a fent bemutatott esetek közül néhány egy másik szempontból is kivételes. A félszáz közül alig egy tucatnyiban találkoztunk azzal, hogy e mederváltozások egészében természetes földrajzi folyamatok eredményeként jöttek létre. Döntő többségében mesterségesen ásott vagy részben mesterségesen kialakított csatornák révén változtattak a folyók mederviszonyain. A perek egy része, amelyek a határváltozások problémáját érintik, éppen azzal foglalkoznak, hogy az adott mederváltozás természetes módon következett be vagy sem. Ennek eldöntése korántsem bizonyult magától értetődőnek, ami jól mutatja, hogy a még alapvetően szabályozatlan kisebb Kárpát-medencei folyók mederviszonyai a modern korinál jóval bizonytalanabbak voltak. Nemesgyeser találkozunk azzal, hogy alapvetően nem is jelentéktelen vízfolyások új medret kerestek maguknak egy-egy árvízvet követően.³⁵ Gyakran nem az volt a kérdés, hogy megtörtént-e a medermódosulás, hanem hogy az visszaáll-e magától, visszaállítható-e a korábbi vízrajzi állapothoz, illetve hogy mesterségesen segítették-e a víz más irányba terelődését.³⁶ Sok

³² „... autem dominum Nicolaum episcopum Agriensem pro indebita earumdem particularum terrarum litigiosarum requisicione in emenda estimacionis earumdem, scilicet in predictis tredecim marcis contra eundem Stephanum filium Pauli commisimus sentencialiter aggravari...” 1347. szeptember 14. MNL OL DL 3932. Kiadása (kihagyásokkal): AOKm V. 118–120. 55. sz. Regesztája: AOKlt XXXI. 445–447. 862. sz. Lásd az oklevélre a benne említett árvíz kapcsán Kiss: *Floods and Long-Term*, 385–386.

³³ MNL OL DL 98 381. (Regesztája: ZsO VIII. 251–252. 859. sz.) Lásd az ügyre Kiss: *Floods and Long-Term*, 453–455.

³⁴ Tringli: A magyar szokásjog; Vadas: Terminológiai és tartalmi kérdések.

³⁵ Lásd pl. a Rába esetét: Vadas András: *Körmen és a vizek. Egy település és környezete a kora újkorban*. Bp., 2013. (ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 5) 22., 67.

³⁶ MNL OL DL 52 420., 91 893. (Regesztája: ZsO II. 186. 61. sz.); MNL OL DF 207 457. (Regesztája: ZsO I. 15. 138. sz. Kiadása: Dreska Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyének működése a Zsigmond-korban: a pannonhalmi konvent hiteleshelyének 1387 és 1437 között készült kiadványai a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárban. *Levéltári Közlemények* 68 [1997] 13.); MNL OL DL 53 871. (Regesztája: ZsO V. 191. 571. sz. Kiadása: Ortvay Tivadar – Pesty Frigyes: *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez*. I. 1183–1430. Pozsony, 1896. [Temesvármegye és Temesvár város története 4] 511–512.); MNL OL DL 53 984. (Regesztája: ZsO VI. 380. 1377. sz. Kiadása: Ortvay–Pesty: *Oklevelek Temesvármegye, 543.*); MNL OL DL 53 990. (Regesztája:

esetben az oklevelek egyértelműen arra utalnak, hogy a mederváltozásért – egy-egy bizonyos esetben tekintélyes birtoktestek saját földjükhöz csatolásáért³⁷ – tettek az érintett felek, azaz ásással, a partfal bontásával igyekeztek elérni a mederviszonyok változását. Alighanem hasonló miatt foglalkozik már a *Digesták* több cikkelye is a partfalak kérdésével.³⁸ Hasonló esetek jelentik a legnagyobb részét a hazai pereknek, azaz a kérdés az, hogy természetes vagy mesterséges medermódosulásról volt-e szó. Ez egyben egyértelműen rámutat arra is, hogy a középkor második felében a magyar szokásjog máshogyan ítélte meg a két kérdést. Míg a mesterséges medermódosítás által elszakított birtok nem, addig a természetes mederváltozást követően átalakuló birtokszerkezet határváltozással járt.

A meder ásása miatt bekövetkező mederváltozások nem mindig tudatos kísérletek voltak, sőt bizonyos esetekben kifejezetten nem kívánt folyamatokat indítottak el. Egy 1405. évi oklevél arról számol be, hogy Gersei Pető két fia, János és Tamás panaszt tett, amely szerint az ő, Vas megyében fekvő Gerse és Sármelléke [Gersekarát] nevű birtokait és Telekes nemeseinek földjeit elválasztó Sárvíz patakon épített malmaik működtetésének érdekében malomárkot ástak. A patak alighanem kis vízhozammal rendelkezett, és a víz egésze az új mederben, a malomárokban folyt, a régi meder pedig az árvizek hordaléka által elkezdett feltöltődni. A telekesi nemesek pedig, minthogy a Gersei Petők birtokait és az ő földjeiket éppen a patak választotta el, az új, malomárokként használt medret tekintették határnak, s a két folyóág közti rétek nagy részét megpróbálták elfoglalni. Azaz annak ellenére, hogy az új árok elsősorban a Gersei Petők érdekét volt hivatott szolgálni, az ő birtokok egy részének ideiglenes elcsatolását vonta maga után.³⁹

Konklúziók és kitekintés

A fentiekben azt vizsgáltuk, hogy a magyar szokásjog hogyan járt el a középkorban abban az esetben, ha egy birtokhatárt jelentő vízfolyás megváltoztatta medrét, s egy adott birtoktestet elcsatolt annak eredeti birtokosától, egy másik földhöz sodorva át azt. Vizsgálatunk arra mutat rá, hogy az Anjou-kortól kezdve rendre visszatérő problémát jelentett e kérdés. Bár gyűjtésünk nem reprezentatív, a félszáz fellelt eset ahhoz elégségesnek látszik, hogy általános gyakorlatot rekonstruáljunk. A néhány Anjou-kori felbukkanás nem mutat

ZsO VI. 405. 1499. sz.), MNL OL DL 16 498., 39 456., 66 938. (Regesztája: Fekete Nagy Antal: A Petróczy levéltár középkori oklevelei. Első közlemény. *Levéltári Közlemények* 8 [1930] 261–262. 202. sz.); MNL OL DL 36 393. (87–88. No. 2. Regesztája: Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei, 1289–1556*. I–II. Budapest, 1990. [Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17] I. 717–718. 2022. sz.); MNL OL DL 17 372. (Közli Olexik Ferenc: Középkori levéltártörténeti adatok. *Levéltári Közlemények* 13 (1935) 270–271. 9. sz.); MNL OL DL 65 632., 83 932., 95 726., 106 744. (Közli K. Németh András: Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében. II. Halászat. In: *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve*. 36. Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András. Szekszárd, 2014. 7.; K. Németh András: Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében III. Vízrajz. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve*. 37. Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András. Szekszárd, 2015. 9. [Az oklevelet helytelenül 1505-re datálva.]); MNL OL DL 29 981., 63 037.

³⁷ Pl. MNL OL DL 30 554.

³⁸ *Digesták* 43.12–13., 43.15.

³⁹ MNL OL DL 92 239. (Regesztája: ZsO II/1. 446. 3726. sz.)

egyértelmű mintázatot. A 15. századtól kezdve, az általunk ismert esetek arra engednek következtetni, hogy a magyar szokások a természetes folyómeder-változások esetén amellett voltak, hogy a birtokhatárok is megváltoztak. Azonban az ezzel összefüggő, hasonló birtokperек arról árulkodnak, hogy a határváltozások többsége nem természetes geomorfológiai folyamatok eredménye volt. Ilyenkor magától értetődően nem maradt a föld új birtokosának kezében.

Ugyanakkor miután a hasonló helyzetek gyakran nehezen voltak megítélhetőek, hiszen nemegyszer részben természetes, részben mesterséges folyamatok, részben nem szándékolt mesterséges beavatkozás állt a folyók mederváltozásainak hátterében, mint ahogyan arra a kutatás már korábban felfigyelt, Werbőczy e ponton nem a korabeli általános szokásjognak megfelelően vélekedett *Hármaskönyvében*. Azt sem állíthatjuk, hogy e ponton egészében a *Digesztákra* és a római jogi normákra támaszkodna. Werbőczy egyszerűen a legracionálisabb, azaz legkevesebb jogvitára okot adó változat mellett foglal állást, azaz, hogy semmilyen esetben nem járnak a hasonló esetek birtokhatár-módosítással.

Bár vizsgálatunk nem a kora újkorra fókuszált, az egy-két eset alapján is egyértelműnek tűnik, hogy a *Hármaskönyv* ezen elvét nem érvényesítették szisztematikusan a 16–17. században.⁴⁰ Ugyanakkor egy mind Degré, mind pedig Tringli által idézett eset 1547-ből egyértelművé teszi, hogy a joggyakorlat változóban volt, hiszen miközben Fráter György egy, az Olt folyó medrének változása kapcsán kialakult perben birtokhatár-módosítást rendel el, egyszersmind hozzáteszi, hogy ez a korábbi szokásnak felel meg (*longam praeterea consuetudinem*). A kora újkori törvényi szabályozás egy ponton átveszi a *Hármaskönyv* vonatkozó jogelvét: az 1655. évi 81. törvénycikk pontosan a Werbőczy által megfogalmazott elveket követi. Annak ellenére, hogy ekkorra a *Hármaskönyv* szilárd hivatkozási alapjá vált, még éppen az 1655. évi törvény kiadásának évéből is tudunk olyan esetről, ahol ellentétes jogelvet követtek. 1655 végén, tehát már a törvénycikk kiadását követően pereskedik a Batthyány család dobrai [Dobrafalva, Vas megye] tisztartója egy, a Lapincs folyó által elszakított földterület hovatartozását illetően, és bár a Batthyányak amellett érvelnek, hogy a törvények szerint e földdarab nem idegenedik el attól, hogy átsodródott a folyó másik partjához, úgy tűnik, hogy nem magától értetődő a birtokrész tulajdonjoga a kortársak számára.⁴¹

⁴⁰ A *Hármaskönyv*vel ellentétes joggyakorlatra lásd például Szádeczky Lajos: *Székely oklevéltár*. V. (1296–1603.) Kolozsvár, 1896. 61–63. 935. sz., 63–65. 936. sz. (Erre lásd Degré: *Magyar halászati jog*, 138.; Tringli: *A magyar szokásjog*, 262. [1547.]) Lásd továbbá: Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600.* Szombathely, é. n. (Vas megyei levéltári füzetek 2) 243. 719. sz. (1600. november 23.)

⁴¹ Batthyány Magdolna levele Batthyány Ádámhoz. 1655. december 30. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 5104.

CONTENTS

STUDIES

András Vadas <i>River-Bed Dynamics and Changing Estate Borders in Medieval Hungary</i>	5
Dávid Turbucz <i>Miklós Horthy around the World Globe. Trotting onboard the Saida, 1892–1894</i>	19
Csaba Katona <i>Bulgaria's Entry to World War I in the Mirror of the Hungarian Press</i>	31

THE SITE OF THE MOHÁCS BATTLE OF 1526

Szabolcs Varga <i>Remarks on the Death of Louis (II) Jagiellon</i>	57
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Place where Louis (II) Jagiellon Died</i>	73
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Main Geographical Features of the Scenes of the 1526 Battle of Mohács</i>	111
Balázs Sudár <i>The Village of Földvár in the Ottoman Era</i>	153
János B. Szabó <i>Neither Majs, nor Sátorhely. Remarks on the Paper of Norbert Pap and his Co-Authors Called “Sátorhely or Majs”?</i>	169
Norbert Pap – Máté Kitanics – Péter Gyenizse – Gábor Szalai <i>Reflections on the Conception of János B. Szabó as Outlined in his Papers “Egy Mátyás-kori oklevél...” and “Sem nem Majs, sem nem Sátorhely”</i>	179
János B. Szabó – Gábor Máté <i>Reflections on the Interpretational Possibilities of Historical Sources – and the Limits of Interpretation – with Regard to the new Geographical Exploration of the Battlefield of Mohács</i>	189

COMMEMORATIONS

György Gyarmati <i>Mária Ormos (1930–2019)</i>	203
Gabriella Erdélyi <i>Katalin Péter (1937–2020)</i>	207

E számunk szerzői

Erdélyi Gabriella, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● Gyarmati György, nyugdíjazott egyetemi tanár, főigazgató ● Gyenizse Péter, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék ● Katona Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Tudományos információs témacsoport ● Kitanics Máté, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék ● Máté Gábor, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék ● Pap Norbert, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos tanácsadó, BTK TTI ● Sudár Balázs, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● B. Szabó János, tudományos munkatárs, BTK, Magyar őstörténeti témacsoport ● Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI ● Turbucz Dávid, PhD, posztdoktor kutató, BTK TTI, Horthy-korszak témacsoport ● Vadas András, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék ● Varga Szabolcs, tudományos munkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport.
(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

9 770040 963009 2 0001